

ТЕМА : Україна В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

ПЛАН:

1. Історичні умови розвитку культури.
2. Відновлення системи освіти.
3. Розвиток науки в Україні.
4. Розвиток літератури, мистецтва та музики.
5. «Ждановщина» в Україні. Ідеологічні кампанії. Культурні здобутки української діаспори.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України. - К., 1999.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). - Львів, 1996.
3. Дорошенко Д. Нариси історії України. - К., 1991. - Т. 1-2.

1. Відродження культурного життя України в післявоєнні роки наражалося на великі труднощі. Культурне будівництво, як і раніше, фінансувалося за залишковим принципом.

Перемога СРСР у війні посилила розвиток у радянському суспільстві суперечливих процесів:

- з одного боку — зміцнення тоталітарного режиму,
- з іншого — зростання суспільної свідомості народу й поява спроб самостійно замислитися над реаліями життя «у найкращій країні світу» (за твердженнями комуністичної пропаганди), де, як співалося в одній із радянських пісень, «так вільно дихає людина».

На світосприйняття тогочасних українців суттєво вплинуло їх перебування у складі радянських військ за кордоном, знайомство із західним способом життя. Війна показала народу всю аморальність, антигуманність режиму особистої влади, створивши передумови для критичної оцінки суспільством як системи влади загалом, так і особи керівника.

Український народ був переконаний, що після величезних жертв і перемоги він, так само як й інші народи СРСР, заслуговує на поліпшення рівня життя і встановлення справедливого демократичного ладу.

Сталінський режим на вимоги часу відповів не реформами, а намаганням зберегти незмінність становища, посиленням контролю над суспільством, особливо в галузі ідеології.

Прояви національної самосвідомості, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя, відступ від регламентованих пропагандистських стереотипів із боку діячів культури часто кваліфікувалися як український «буржуазний націоналізм», космополітизм, антирадянська діяльність, що загрожувало людині моральним та фізичним знищенням.

2. Після повернення на територію України радянської влади розпочалося відновлення зруйнованих під час війни шкіл, закладів культури, наукових установ. Поширення набув рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень силами самого населення — «методом народної будови».

У 1944—1945 рр. у республіці відбудували і побудували 1669 шкіл. Станом на 1950 р. довоєнну мережу шкіл практично відновили, але цього було недостатньо.

У середині 1950-х рр. 16 тис. шкіл (33,2 % від їхньої загальної кількості), у яких навчалося 1,67 млн дітей, змушені були організовувати заняття у дві, а то й у три зміни. Значна кількість цих закладів, особливо в сільській місцевості та в робітничих селищах, була розташована в мало пристосованих для навчання приміщеннях.

Школи постійно відчували гостру потребу в підручниках, зошитах і навчальному обладнанні. Для матеріальної підтримки дітей, яких батьки не могли забезпечити необхідним мінімумом для навчання, створювався фонд всеобучу (загальне обов'язкове навчання дітей шкільного віку). З огляду на реалії післявоєнного життя необхідність запровадження мережі вечірніх шкіл була очевидною. Були засновані також навчальні курси для дорослих, професійні заочні школи.

У 1953 р. було здійснено перехід до обов'язкової семирічної освіти. Це створило додаткові труднощі — не вистачало приміщень, учителів, навчальних посібників. Як і в довоєнні роки, Комуністична партія прагнула перетворити школу на знаряддя встановлення і посилення свого контролю над учнівською молоддю.

Було відновлено роботу піонерських і комсомольських організацій. Прищеплення відданості Й. Сталіну та ідеалам комунізму оголошувалося найважливішим покликанням школи.

У післявоєнні роки розпочався процес скорочення шкіл з українською мовою навчання. Так, із 1948 до 1954 р. їхня кількість зменшилася з 26 до 25 тис., а кількість шкіл із російською мовою навчання збільшилася з 2720 до 4051, або в 1,5 разу. Станом на 1953 р. в українських школах навчалося 1,4 млн, а в російських і мішаних — 3,9 млн дітей.

Закривалися національні школи (польські, угорські, румунські тощо). Усі вони ставали російськими.

Протягом четвертої п'ятирічки загалом було відновлено систему вищої освіти. Унаслідок проведеної після війни реорганізації кількість вищих навчальних закладів в УРСР зменшилась порівняно з довоєнним періодом, тоді як кількість студентів зростає з 99 до 325 тис. осіб (на 1956 р.).

Викладання в більшості вищих навчальних закладів здійснювалося російською мовою.

3. У післявоєнні роки відновили роботу науково-дослідні установи України, було внесено низку змін в організацію наукових досліджень. Якщо в 1945 р. в республіці налічувалося 267 науково-дослідних установ, то в 1950 р. — уже 462, зокрема понад 30 академічних інститутів. Зміцнювалася, хоча й повільно, їхня матеріально-технічна база, зростає кадровий потенціал.

«Лисенківщина» — політична кампанія з переслідування вчених-генетиків, заперечення генетики як науки і тимчасова заборона генетичних досліджень у СРСР.

Вчені України досягли значних успіхів у дослідженнях у галузях фундаментальних наук, наблизивши їх до потреб господарства. У республіці в 1946 р. запустили перший у СРСР атомний реактор.

Під керівництвом С. Лебедева в Києві в 1948—1950 рр. виготовили першу в Європі цифрову обчислювальну машину. Значним технічним досягненням стала побудова в 1953 р. найбільшого на той час у світі суцільнозварного моста через Дніпро завдовжки понад 1,5 км (міст ім. Патона в Києві).

За короткий час завдяки новій автоматичній технології зварювання спорудили газопровід «Дашава—Київ». Проте практично всі видатні досягнення науки і техніки були зроблені лише в галузях, що стосувалися військового або суміжного з ним виробництва.

Значної шкоди розвитку біологічних наук завдала «лисенківщина» — явище в радянській науці, яке характеризувалося ідеологізацією, засиллям у науці посередностей, людей споживацького ґатунку, авантюристів.

Президент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук Трохим Лисенко оголосив ген «міфічною частинкою». Підтриманий Й. Сталіним, Т. Лисенко пообіцяв виростити за короткий час надмірну кількість сільськогосподарської продукції за допомогою власної методики виведення нових видів рослин і порід худоби.

Свою позицію Т. Лисенко аргументував не науковими фактами, а ідеологічними штампами, запозиченими з «Короткого курсу історії ВКП(б)».

Генетику він проголосив «продажною донькою імперіалізму», а кібернетику — її «рідною сестрою». У результаті переслідувань генетиків, що розпочалися в 1947—1948 рр., репресій зазнали вчені-біологи. Це на багато років загальмувало розвиток біологічної науки.

4. У 1940—1950-ті рр. у супереч несприятливим обставинам було створено чимало творів, що залишили помітний слід у художній культурі українського народу.

Особливу популярність у післявоєнні роки здобула творчість Олеся Гончара, автора трилогії «Прапороносці», повісті «Земля гуде». Плідно творили в цей період прозаїки Василь Козаченко, Юрій Яновський, письменник і кінорежисер Олександр Довженко, гуморист Остап Вишня, поети Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Андрій Малишко, Леонід Первомайський. У ці роки М. Рильський створив свої «Ленінградські нариси», В. Сосюра видав збірку поезій «Зелений світ».

В УРСР відновлювали свою діяльність заклади культури й виникали нові.

У 1949 р. у Києві було відкрито літературно-художній музей Т. Шевченка.

У 1951 р. у столиці республіки з'явився перший в УРСР телевізійний центр, а наступного року розпочав роботу планетарій.

На цей період припадає творчий злет української художниці, майстрині народного декоративного живопису, представниці наївного мистецтва Катерини Білокур.

Український художник Ніл Хасевич як член ОУН та УГВР поєднував свою творчість з активною громадсько-політичною діяльністю в українському національно-визвольному русі. Художник перебував у підпіллі, переховуючись від радянської влади, але його гравюри із зображенням епізодів боротьби УПА потрапляли до делегатів Генеральної Асамблеї ООН та іноземних дипломатів.

У 1952 р. під час бою із загоном радянської державної безпеки, що оточив його криївку, Н. Хасевич загинув.

В українському живописі післявоєнних років переважала тематика, пов'язана з подіями війни. З'явилося чимало праць на основі особистих вражень і переживань свідків подій та безпосередніх учасників боїв.

Серед найвідоміших — картини Д. Безуглого «Форсування Дніпра», Л. Чичкана «Помстимось». Трагізм початку війни відображено в картині Т. Яблонської «Ворог наближається». Умінням витончено передати духовні якості людини й майстерністю виконання вирізнявся портрет актриси театру М. Литвиненко-Вольгемут, створений О. Шовкуненком.

Композитори післявоєнної доби приділяли увагу великим музичним формам. Г. Майборода написав Другу симфонію та сюїту «Король Лір», К. Данькевич — ораторію «Жовтень» і сюїту «Пам'яті Лесі Українки», С. Людкевич — «Прикарпатську симфонію». У цей час з'явилися нові опери К. Данькевича («Богдан Хмельницький»), Г. Майбороди («Милана»), Ю. Мейтуса («Украдене щастя»), С. Людкевича («Довбуш») та інші. У післявоєнній пісенній творчості популярними були пісні П. Майбороди, А. Філіпенка, І. Шамо, А. Штогаренка, П. Козицького, А. Кос-Анатольського, Л. Ревуцького та М. Дремлюги.

Розвиток українського кінематографа в перші післявоєнні роки підпорядковувався, як і раніше, потребам радянської пропаганди і канонам соціалістичного реалізму.

Цінність тогочасних фільмів («Подвиг розвідника», «Тарас Шевченко») полягала насамперед у майстерній грі акторів М. Романова, А. Бучми, Д. Мілютенка та інших.

5. Переможне завершення війни сприяло посиленню особистого авторитету Й. Сталіна. Проте реалії післявоєнного життя потребували зміцнення ідеологічного забезпечення сталінського режиму. Народ хотів кращого, заможнішого й вільного життя. Усе частіше проявлялися вільнодумство і національні почуття, виразником яких була в першу чергу інтелігенція. Саме проти неї і спрямовувалося вістря сталінських репресій.

«Ждановщина» — радянська культурна доктрина, розроблена секретарем ЦК ВКП(б) Андрієм Ждановим у 1946 р.

Космополітизм — у радянському розумінні: ідеологія, яка проповідує байдуже ставлення до свого народу, своєї батьківщини, відмову від національних традицій і культур, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет; у сучасному розумінні: ідеологія, яка надає першість загальнолюдським цінностям над національними.

«Буржуазний націоналізм» — традиційний термін комуністичного режиму, який використовували щодо національно свідомих представників радянських республік та інших держав.

Післявоєнний період асоціюється з намаганнями радянської пропаганди сполучити комуністичну ідеологію з ідеєю виняткової ролі росіян у світовій історії. На кожний винахід західного вченого радянські пропагандисти знаходили росіянина, який висловив цю ідею раніше, на кожного видатного західного автора був кращий за нього російський автор, а кожному видатному державному діячеві Заходу протиставляли російського зі ще більш видатними досягненнями.

Це нове ідеологічне підґрунтя сталінського режиму мало особливо негативні наслідки для українців.

Фактично «ждановщина» (1946—1953 рр.) означала посилення втручання сталінського режиму у сферу ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва з метою встановлення жорсткого контролю над духовним розвитком радянського суспільства.

У суспільстві було розпочато боротьбу проти «безідейності, безпринциповості, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом», проти «буржуазного націоналізму».

Для «зміцнення керівництва» українською партійною організацією до Києва направили Л. Кагановича (М. Хрущов був переміщений на другорядну посаду голови уряду). Л. Каганович розгорнув боротьбу з українським «буржуазним націоналізмом». Фактично саме його зусиллями була підготовлена велика «справа», жертвою якої мав стати цвіт української інтелігенції того часу — А. Малишко, Петро Панч, М. Рильський, Ю. Яновський та інші. Проте ініціатива Л. Кагановича виявилася невчасною, і він був відкликаний до Москви.

На порядку денному у сталінського керівництва стояло питання боротьби з «низькопоклонством» перед Заходом, проти космополітизму.

Об'єктом переслідувань знову були обрані літератори, митці, вчені. Ця кампанія мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію радянського суспільства від західного світу, протиставити інтелігенцію іншим прошаркам суспільства, розпалити шовіністичні та антисемітські настрої, посилити процес зросійщення.

Сигналом до атаки проти космополітів стала редакційна стаття «Про одну антипатріотичну групу театральних критиків», що була опублікована в січні 1949 р. в газеті «Правда». Відлунням цієї статті в Україні стало навішування ярликів «безрідних космополітів» на місцевих літературних і театральних критиків.

Боротьба з космополітизмом супроводжувалася масовими репресіями проти єврейської інтелігенції. Матеріали справ, сфабрикованих радянськими спецслужбами, твердили, що вони намагалися здійснити змову в інтересах світового імперіалізму та сіонізму й відокремити від СРСР Крим.

Представників єврейства масово звільняли з освітніх й наукових установ, забороняли друкувати свої твори, заарештовували. Часто звинувачення були відверто сфальсифікованими.

Кампанія боротьби з космополітизмом мала негативні наслідки для розвитку культури:

- ☐ у літературі й театрі по суті зникло поняття мистецької школи;
- ☐ поглибилася ізоляція від надбань західної культури;
- ☐ театральна та літературна критика із засобу стимулювання творчого розвитку перетворилася на засіб утримання митців у межах офіційної ідеології;
- ☐ було обмежено свободу творчості.

Із початку 1950-х рр. насувалася нова хвиля звинувачень проти української інтелігенції. Цькуванню були піддані не лише українські письменники, .

«Ждановщина» призвела до гальмування розвитку науки, літератури і мистецтва у країні, породила негативні явища в середовищі радянської інтелігенції. Сталінський режим остаточно протиставив себе народу, ліквідував патріотичне піднесення років війни, придушив паростки відродження української культури.

Крім того, «ждановщина» посилила відірваність радянських митців від досягнень світової культури, конфронтаційність зовнішньої політики СРСР.

Діаспора — об'єднання людей однієї національності, які проживають за межами країни свого походження, за межами своєї історичної батьківщини. Під східною українською діаспорою розуміють поселення українців у республіках колишнього Радянського Союзу, під західною — поселення українців у Європі, Америці, Австралії.

Українська діаспора в цей час також зробила вагомий внесок у розвиток української культури. Наприкінці 1945 р. в західнонімецькому місті Аугсбург виникла Українська вільна академія наук. Своєю головною метою вона вважала об'єднання інтелектуальних сил української діаспори.

Із 1949 р. академія працювала в Канаді, а з 1950 р. — у США. У 1947 р. у Мюнхені (Німеччина) відновило діяльність Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Через два роки товариство розпочало видання багатотомної «Енциклопедії українознавства». В Україні її перевидали лише після здобуття незалежності. Енциклопедія є одним із важливих джерел інформації з українознавства.

Одним із найкращих літературних творів тогочасної української діаспори став роман І. Багряного «Сад Гетсиманський». У ньому автор, який багато років провів у таборах ГУТАБу, змалював трагізм беззахисної людини й знущання з неї влади в СРСР. В Україні роман був надрукований в 1990 р.

Через рік І. Багряному було посмертно присвоєно Державну премію ім. Т. Шевченка.